

BİR “ÂDET-İ KADİME” VE SADAKAT SAĞLAMA YÖNTEMİ: 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRET REİSLERİNE VERİLEN HİLATLER VE HEDİYELEŞME

The Method of Building Loyalty With an “Ancient Custom”: Caftans and
Royal Gifts Given to Tribal Chiefs in The Ottoman Empire During The
Nineteenth Century

Erdal ÇİFTÇİ

Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

erdalciftci@artuklu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8716-2031

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1211883

Sayfa: 118-138

Makale Gönderim Tarihi

29/11/2022

Makale Kabul Tarihi

08/12/2022

Öz

Hilat ve hediyeleşme Osmanlı merkezi bürokrasisinde kurumsallaşmış bir teşrifat geleneğinin önemli bir parçasıdır. Osmanlı tarihçileri bu geleneği yüksek dereceli memurlar ve Sultan arasında veya yabancı devlet liderleri ile elçileri üzerinden tartışmışlardır. Bu çalışma ise Osmanlı arşiv vesikalarından yararlanarak Osmanlı taşra teşkilatında aşiret beylerine verilmiş olan hilat ve hediyelere yoğunlaşmaktadır. 19. yüzyıla ait bu vesikalara göre aşiretlere verilen hilat ve hediyeler bir sadakat sağlama yönteminin parçasıdır ve “âdet-i kadime”dir. Öyle ki bu gelenek Tanzimat döneminde ilga edilmeye çalışılmış fakat devletin sona erdiği tarihe kadar devamlılık göstermiştir. Aşiret beylerine giydirilen hilat geleneği ve hediyeleşmenin aynı zamanda da modern antropologların da vurguladıkları üzere Ortadoğu coğrafyasındaki aşiretlerin birer sosyal ve politik örgütlenme biçimleri olduklarını göstermektedir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle 19. yüzyılda aşiret beylerine hilat giydirmenin sebepleri tartışılmaktadır. Sonrasında ise Tanzimat döneminde bu “âdet-i kadimenin” ortadan kaldırılamamasının sebeplerine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Osmanlı Devleti, Hilat, Hediye, Tanzimat, Sadakat.

Abstract

Hilat and gift giving were an important part of the institutionalized tradition of ceremony in the Ottoman central bureaucracy. Ottomanists discussed this tradition between high-ranking officials and the Sultan, or through foreign state leaders and their ambassadors. By making use of Ottoman archive documents, this study, on the other hand, focuses on the gifts and caftans given to the tribal chiefs in the Ottoman provincial governments. According to these documents from the 19th century, the caftans and gifts given to the tribes were part of a method of building loyalty and this tradition was addressed as "ancient tradition (âdet-i kadime)". This tradition continued until the end of the empire although it was tried to be abolished during the Tanzimat period. The caftans and gifts giving to the tribal chiefs also indicate that the tribal formations in the Middle East were both a social and political organizations, as emphasized by modern anthropologists. In this context, this study firstly argues the reasons for dressing the tribal chiefs during the 19th century with caftans. Then, the problems experienced in the elimination of this “ancient tradition” during the Tanzimat period are elaborated.

Keywords: Tribe, Ottoman Empire, Caftan, Gifts, Tanzimat, Loyalty.

Giriş

Hediyeleşme ve hilat merasimleri kurumsallaşmış Osmanlı bürokrasi teşrifatının önemli bir parçasıdır. Yüksek görevlilerden valilere değin geniş yelpazede ataması yapılan kişilere Sultan veya Sadrazam tarafından hilat giydirilirdi. Resmî atamalarda veya bazı önemli olaylarda giydirilen bu hilatlerin değeri, çeşidi veya giydirilme şekli gibi konular kanunnamelerde ayrıntıları ile belirtilmiştir (Mahir, 1999: 745-754; Toprak, 2013: 74). Bu bürokratik gelenek kimi araştırmacılara göre İslam tarihi, kimilerine göre ise insanlık geçmişi kadar oldukça eski bir geçmişe sahiptir (Özbek, 2003: 207; Çelik, 2006: 27). Filali'nin (1999: 401, 407) de belirttiği üzere hediyeleşme Osmanlı Devleti teşrifatında sadakatin simgesel bir göstergesi ve otorite pekiştirmede siyasi bir malzeme idi. Dolayısı ile Özbek'in (2003: 204) de aktardığı üzere hediyeleşme bu anlamda Osmanlı bürokrasisinde sultan ve kişi arasındaki bireysel bir ilişkiyi değil bunun da ötesinde sosyal ve politik hedefleri amaçlamıştır. Osmanlı teşrifatında merkezi bir rol oynayan hilat giydirmeye geleneği II. Mahmud döneminde yapılan düzenlemeler ile kaldırılmış, hilatin yerini saat, madalya ve kılıç gibi malzemeler almıştır (Mahir, 1999: 749; Karaca, 1998: 26).

Osmanlı tarihçilerince hilat ve hediyeleşme konusu merkezi Osmanlı hükûmet görevlilerine, yabancı elçiliklere ve yabancı devlet yöneticilerine münhasır bir gelenek olarak ele alınmıştır (Açıkgöz, 2012; Pala, 2021; Özaba, 2020; Kurtaran ve Karaca, 2020; Mahir, 1999). Bazı araştırmacılar

ise resmî hediyeleşmenin Osmanlı bürokrasisinde hangi boyutta rüşvete dönüştüğüne ve önünün alınmasındaki zorluklara değinmişlerdir (Çelik, 2006; Keleş, 2005). Fakat Osmanlı arşivi vesikaları incelendiğinde hilat giydirme ve hediyeleşme geleneğinin Osmanlı taşra teşkilatında bazı aşiret önde gelenlerine yönelik bir “âdet-i kadime” olarak uygulandığı görülmektedir. Literatürde nadir de olsa bazı araştırmacılar bu konuya çalışmalarının satır aralarında yer vermişlerdir (Uluerler, 2015: 261; Özoylumlu, 2018: 87, 97, 101; Ekinci, 2017: 148, 150; Kumbur, 2016: 31). Fakat hâlihazırdaki literatürde Osmanlı valileri ve aşiret beyleri arasında vuku bulan bu hilat giydirme ve hediyeleşme konusunda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada farklı Osmanlı vesikalarından yararlanılarak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulana gelmiş ve Osmanlı taşra kurumlarında gelenekselleşmiş olan Osmanlı valileri ile aşiret beyleri arasındaki hilat giydirme ve hediyeleşme konusu tartışılmıştır.

Modern antropologların ve bazı tarihçilerin vurguladıkları üzere Orta ve Batı Asya ile Kuzey Afrika’da aşiretler sosyal ve politik örgütlenmelerdir (Tapper, 1997; Khoury ve Kostiner, 1990; Aydın, 2020). Bu örgütlenmelerin liderliklerini yapan aşiret reisleri Osmanlı yerel siyasetinin başı olan Osmanlı valileri ile konjonktürel bir iletişim ve işbirliği halinde bulunmuşlardır. Bu durumu ortaya koyan önemli bir gösterge ise Osmanlı valilerinin aşiret beylerine giydirdiği hilatlar ve verdiği hediyelerdir. Bu hediyeler Dersaadet’te gerçekleştiği üzere bir sadakat sağlama pratiği olarak icra edilmiştir. Bu hilatların bilhassa devletin çöl veya sınır bölgelerinde yaşayan aşiret beylerine verildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun devletin merkezî eyaletlerine nispeten kontrol edilebilirliği daha az ve daha uzak bölgelerinde gerçekleşiyor oluşu hilat ve hediye politik bir hedef ve pratik olduğunu da göstermektedir. Belgelerin de birçok defa vurguladığı üzere tercih edilmiş bir zorunluluk olarak icra edilmiştir. Bu pratiğin sebepleri ise çok çeşitlidir. Osmanlı Devleti’nde aşiret beylerine verilen hilat ve hediyeler şu gerekçeler ile icra edilmiştir: sınır bölgesinde yaşayan aşireti diğer bir devletin etki alanından sıyrarak Osmanlı tarafına meylettirmek; isyan durumunun önüne geçmek veya isyanı ortadan kaldırmak; icra edilen bir memuriyetin neticesinde ödüllendirmek, iskân etmek veya vergi ve asker toplamayı kolaylaştırmak; zor kullanımına ihtiyaç duymamak adına olayın önünü almak; aşiret yöneticisi aracılığı ile aşiretin hükûmete bağlılığını ve sadakatini sağlamak ve kuvvetlendirmek.

Bu pratiği yalnızca Osmanlı bürokrasisi açısından değil aşiret beyleri açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Zira Tanzimat döneminde Dersaadet bilhassa masraflarından dolayı hilat giydirme geleneğini sonlandırmak istemiş fakat aşiret beylerinin beklenti ve isteklerinden dolayı bu gelenek kaldırılamamıştır. Aşiret beylerinin hilat giydirilme ve hediye alma isteklerinin bazıları ise şunlardır: kendi hayat güvenliğini sağlamak, aşiret içi veya aşiretler arası mücadelelerde nüfuzunu ve gücünü artırmak, devlet bürokrasisinin desteğini kendi lehine kullanmak. Bu gerekçelerle birçok defa aşiret beyleri Osmanlı valilerine at hediyeye ederek hilat giydirilmeyi beklemişlerdir. Bu sebeple Tanzimat döneminde kendilerine verilen görevleri yerine getiren aşiret beyleri Osmanlı valilerine at hediyeye etmeleri ve karşılığında hilat giydirilmeleri bir “âdet-i kadime” haline gelmiştir ve devletin sonuna değin bu pratik devam etmiştir.

1.Osmanlı Yerel Siyasetinde Aşiret Reislerine Hilat Giydirme Sebepleri

Osmanlı valileri aşiret beylerine birçok sebepten ötürü hilat giydirerek sadakat sağlamaya çalışmıştır. Bu sebeplerden biri Rusya ve İran sınırında yaşayan aşiretlerin Osmanlı tarafını seçmeleri içindir. İmparatorluklar Dünder’in (2021) da tartıştığı üzere insan politikaları (*biopolitics*) üreten ve fazla nüfustan beslenen teşekküllerdir. Bu yüzden demografi üretim, askerlik ve vergi konularında merkezi bir rol oynar. Aksi durumda bilhassa Osmanlı, Rusya ve İran gibi

kıtasa barut imparatorlukları için nüfusu olmayan bir kara parçasının çok bir anlamı ve önemi de yoktur. Bu sebeple Osmanlı, Rus ve İran sınır bölgelerinde daima düşük yoğunluklu bir mücadele devam etmiş ve üç imparatorluk da bu bölgelerde yaşayan toplulukları yine vergi, askerlik ve üretim amacıyla kendi tarafında tutmaya gayret etmiştir (Meyer 2007; Çiftçi, 2022).

Bu durumu destekler birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Zamansal olarak daha erken bir tarih olsa da 1787 yılında Osmanlı'nın Rusya ile devam eden mücadelesi sırasında Kafkasya'da yaşayan Çerkes, Nogay ve Abaza kabileleri reisleri için Osmanlı Sultanı tarafından Rusya'ya karşı akın etmeleri karşılığında hilatler gönderilmiş ve maddi finansman sağlanmıştı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), C.AS. 772/32679, 1201/1787). Osmanlı-İran sınırında bu tür düşük yoğunluklu mücadeleler daha fazla görülmektedir. Uluerler'in (2015: 261-262) de belirttiği üzere İran 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı-İran sınır çizimi sırasında birçok Osmanlı aşiretini kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunun için tüfek, şal, hilat, kılıç gibi hediyeleri bu aşiret beylerine vermekten çekinmemiştir. Osmanlı tarafı da benzer bir girişimde bulunmuş ve aşiretlerin ayrıştırılması (tefrik-i aşâir) sırasında Osmanlı tarafını seçmeleri için aşiret beylerine hilatler göndermiştir (BOA, A.MKT. UM. 44/56, 1267/1851). Verilecek olan hilatler bilhassa münazaalı yani tarafı belli olmayan ve her iki devlet tarafından kendi tebaası olduğu iddia edilen aşiret beylerine verilmiştir (BOA, MVL 241/4, 1267/1851):

Menazi-fih olan Aşâirin Muteberanı(n) Teminat ve Taltifleri Zımında İksa Olunan Hilat ve Atiyenin Miktarı		
Tozo Bey Celali Ağasına Üç Şemselü Kaput	1.000	1
Kezalik Ateş Ağ'a'ya	1.000	1
Hasenanlu Aşireti Ağası Timur Ağ'a'ya Kezalik	1.000	1
Celali Aksakallularından Muski Ağ'a'ya İki Şemselu	500	1
Aşiret-i Mezkure Aksakallılarından Bozbaş Ağ'a'ya	500	1
Hasenanlu Aksakallılarından Ali Ağ'a'ya Şemesiz Kaput	500	1
Celali Asakallılarından Ali Halek? Ağ'a'ya Şemesiz Kaput	...	1
Aşiret-i Mezkure Aksakallılarından Miho Ağ'a'ya Gevz Biniş	...	1
Ademanlı Aşireti Aksakallıları Amo-yı Mirza ve Amo-yı Çeto'ya üçer şemselu kaput	...	2
Celali Aksakallılarından Hacı'ya Gevz Biniş	...	1
Toplam	4.500	11

Osmanlı-İran sınırında cevelan eden Celali, Ademan ve Hasenan aşiretlerinin ağalarına kendi aralarındaki nüfuzlarına göre şemseli veya şemesiz hilatler verilmiştir. Güvenliğin hiçbir zaman bu bölgede elden bırakılmamasını salık veren yukarıdaki belgede Bayezid sancağı mutasarrıfı Feyzullah Bey aşiretin itibarlılarına verilecek hilatler ile onların Osmanlı tarafını seçmelerinin sağlanacağını ve sonrasında ise vergilerinin toplanabileceğini belirtmiştir. Bu şekilde Osmanlı tarafı hem nüfusunu İran aleyhine artırmış, hem de bazı bölgelerin kontrolünü ele geçirmiştir. Nitekim 1851 yılında Celali aşiretinden 500 hanenin İran toprağından Bayezid

sancağının Tanbat yöresine göç etmeleri ile birlikte sınır bölgesinde yer alan Tanbat Osmanlı'nın kontrolüne geçmiştir. Bu sebeple göç eden bu aşiretin önde gelenlerine hilat ve akçe dağıtılmıştır (BOA, A.MKT. UM. 59/44, 1267/1851).

Bu tür örnekleri 20. yüzyılın başında Musul bölgesinde de görebilmek mümkündür. İran'ın Savucbulak (Mahabad) hâkimi aşiretler arası ihtilafta aşiretleri kontrol edebilmek için bazı aşiret reislerine hilatler vermiştir. Bu aşiretlerden bazıları çıkan kargaşadan dolayı Osmanlı tarafına göç etmiştir. Dahiliye Nezareti İran'ın Vezne bölgesinde ortaya çıkan bu durum için "rüeasa-yı aşâirden icab edenlerin âdet-i mahalliye vechiyle hilat itası" için 5.000-6.000 kuruşun kullanılmasına izin vermiştir (BOA, DH.ŞFR. 315/123, 1319/1903; BOA, DH.ŞFR. 354/108, 1321/1905). Bu aşiretlerin Osmanlı tarafına geçmesi önemli bir politik amaçtır zira bu aşiretler İran ordusunda istihdam edilmektedir (BOA, BEO 2206/165424, 1321/1903). Bu sebeple İran hâkimleri bu aşiret ağalarını kendi taraflarında tutmak ve aşiretler arası mücadeleleri kontrol altına almak için silah, hilat ve para dağıtarak aşiretlerin sadakatlerini yeniden inşa etmeye gayret etmişlerdir (BOA, DH.ŞFR. 366/29, 1322/1904; BOA, DH.TMIK.M. 206/67, 1321/1905).

İran hâkimlerinin Osmanlı tarafındaki aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalıştıklarını bildiklerinden Osmanlı valileri de benzer bir karşılık vererek bu sınır boyunda yaşayan aşiretleri kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bunu teşvik için İran'daki bazı aşiret reislerine hilat dağıtmışlardır (Kumbar, 2016: 31; BOA, DH.TMIK.M. 206/67, 1321/1905): "Memurin-i İraniyenin teşebbüsât-ı desâiskarane ve bedhevahanelerine mukabil rüeasa-yı aşâirden icab edenlerin âdat-ı mahalliye vechle hil'atler itasıyla hükûmet-i seniyyeye celb ve amaleleri ... ehemm ve elzem olduğundan". Dolayısı ile aslında sınır bölgesinde Osmanlı valileri ve İran hâkimleri arasında aşiret reislerini kendi tarafına çekmek adına bir hilat giydirme yarışı bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı'nın Basra mutasarrıfı kendi bölgesindeki bazı aşiret reislerine İranlılarca gönderilen hilatlerin kabul edilmemesi için gayret göstermiş ve sonuçta kabul ettirmemiştir (BOA, HR.MKT. 37/28, 1266/1850). Bu şekilde hilatin geri iadesi aşiret nüfusunun Osmanlı lehine muhafaza edilmesiyle sonuçlanmış olmaktadır. Bu durumdan daha da emin olmak isteyen Osmanlı valileri aşiret beylerine verdikleri hediyelerin karşılığında onlardan senet alarak sadakatlerinin teminini bir müzakereye döktüğü de olmaktadır (Kumbar, 2016:75). Yine İran'ın Savucbulak şehrinde yaşanan aşiretler arası mücadeleler bazı zamanlarda Osmanlı toprağında da gerçekleşmiş ve Osmanlı valileri de bu durumun önüne geçmek için benzer şekilde aşiret reislerini barıştırmaya çalışmıştır (BOA, MV. 83/46, 1312/1895). Dolayısı ile aşiret reislerine hilat verilme gerekçesinden biri de aşiretleri barıştırma amacından kaynaklanmıştır.

Osmanlı valileri yalnızca dış devletlerle yaşadıkları meselelerde değil Osmanlı'nın iç meselelerinde de aşiretlerin sadakatlerini sağlamak adına hilatler dağıtmışlardır. Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrasında Memluk kökenli Mısır paşaları ile yaşanan iç mücadelede, Vahhabi veya Muhammed Ali Paşa isyanında bölgedeki Arap aşiretlerinin Osmanlı lehine sadakatlerinin temini için hilatler dağıtılmıştır. 19. yüzyıl başlarında Napolyon'un Mısır'dan çekilmesi ile birlikte Mısır'da Memluk kökenli paşalar ile Osmanlı yönetimi arasında bir iç mücadele başlamıştır (Güner, 2015). Mısır valisi olarak atanan Hüsrev Paşa'nın 1803 yılında Dersaadet'e gönderdiği yazısında kendisinin Mısır beyleri ile hareket edebilecek aşiret beylerine hilatler göndererek Osmanlı tarafını tercih etmelerini sağladığını belirtmektedir (BOA, HAT 85/3474, 1217/1803). Benzer bir durumu Suudîlerin Vahhabi hareketinde de görebilmek mümkündür. 1804 yılında Vahhabilere destek veren birçok aşiret mensubunun Bağdat valiliğine gelerek Osmanlı tarafına geçtiği ve valilik tarafından diğer aşiretleri de teşvik için hilat, akçe ve hububat gibi hediyelerin bu reislerle verildiği vurgulanmıştır (BOA, HAT 92/3781, 1219/1804). Muhammed Ali Paşa'nın sebep

olduğu Mısır Galesi olarak isimlendirilen olay sırasında da aşiret beylerinin Osmanlı tarafını tercih etmeleri için çaba sarf edilmiştir. 1834 yılında Şammar Şeyhi Sufuk'a ve Aneze Şeyhlerine hilat ve akçe gönderildiği, ayrıca "usulleri üzere başlarına birer şal gibi şey dahi gönderilip...temin ve celb" olunmaya çalışıldıkları vurgulanmaktadır (BOA, HAT 360/20060, 1250/1834). Bilindiği üzere Aneze ve Şammar aşiretleri Irak ve Suriye çöllerinin en kuvvetli ve kalabalık aşiret gruplarıdır. Bu grupların Osmanlı tarafında istihdam edilmeleri önemli bir durum olduğundan ve bu aşiret beylerinin "hizmet edip etmeyecekleri dahi pek de malum olmadığından" dolayı kendilerine hilatlar gönderilmiştir. Zira Mısır yönetimi de bu aşiret beylerine hilat göndererek bu aşiretleri kendi tarafında istihdam etmeye çalışmıştır (BOA, HAT 360/20060, 1250/1835). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç mücadelelerde de aşiretlerin sadakatlerini sağlamak üzere hilat ve hediye verme geleneği önemli bir yerel siyaset malzemesi olarak kullanılmıştır.

Osmanlı valilerinin hilat verdiği aşiretlerin en başında çöl bedevileri gelmektedir. İsmi zikredilen Aneze ve Şammar şeyhleri bunlardan yalnızca bazılarıdır. Bu aşiretler çölü bir kaçış alanı olarak kullanmış ve 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar bu aşiretleri kontrol altına almak hiç de kolay olmamıştır (Çiçek, 2021). Bu yüzden Bağdat, Musul ve Halep valileri bu aşiretleri kontrol altına almak için aşiret şeyhlerine birçok defa hilatler giydirmiş ve hediyeler vermiştir. Örneğin, Aneze önde gelenlerinden Fedgam ed-Duhi 70 liralık süslü sigara tabakası satın alınarak ödüllendirilmişti (BOA, HH.İ. 89/36, 1311/1894). Yüzyılın üçüncü çeyreğinde Şammar aşiretinin Şeyhü'l Müşeyyih'i olarak karşımıza çıkan Ferhan Paşa başta olmak üzere Irak bölgesindeki birçok aşiret reisine hilatlar verilmiştir (BOA, C.ML. 579/23793, 1270/1854):

Şammar Aşâirinin Şeyhü'l Meşayihî Bulunan Şeyh Ferhan Hasbe'l İktiza İksa Olunan	
Şeyh Mumaileyhe İksa Olunan Şal	400
Mumaileyhe İksa Olunan Sırmalı Maşlah	200
Mumaileyhe İksa Olunan Haleb Sevahisi Entari	250
Mumaileyhe İta Olunan Sim Kılıc Kabza 1	840
Mumaileyhe İta olunan Kahve (nisab 8 x 75)	600
Mumaileyhe İta Olunan Erz (nisab 180 x 5)	900
Mumaileyhin Haremlerine irsal olunan: Sırmalı Maşlah 3x 250 (750) Şam Kutnisi 3x 120 (360)	1.110
Toplam	4.300

Bazı Ekrad Ağalarına Hasbe'l Maslaha İksa Olunan Muhteliat Bahası	
Zibar Aşâir Ağası Nimet Ağ'a'ya İksa Olunan Lahor Şal	1.000
Mumaileyhe İksa Olunan Havrani	250
Mumaileyh Biraderine İksa Olunan Şal	135
Sincar Nahiyesi Ağalarına İksa Olunan Şam Kutnisi Entari: 4x110	440
Nahiye-i Merkumenin Makullerine İksa Olunan Şal:5x20	100
Ebu Seman? Aşireti Şeyhi Abdurrahman'a İksa Olunan Ağabani: 120, Şam Kutnisi: 110	230
Toplam	2.655

Verilen hilatin gerekçesi olarak aşiret şeyhlerinin “celb ve temin” yani sadakatleri ile ilgili olduğu vurgulanmıştır. Hediyeler yalnızca hilat ile sınırlı da değildir. Hilatin yanı sıra kılıç, çadır, şal ve farklı kumaş çeşitlerindeki entariyi de kapsamaktadır. Verilen hediyeler yalnızca aşiret şeyhine değil aynı zamanda aşiretin önde gelen aksakallılarına yani yaşlılarına da verilmiştir. Aşağıdaki tablolar bu durumu daha da ayrıntılı olarak belirtmektedir (BOA, C.ML. 718/29364, 1270/1853):

1269/1853 Senesi Mart İbtidasından Saye-i Merkume Eylül'ü İntihasına Kadar Yedi Mah Zarfında Musul Eyaleti Dahilinde Bulunan Aşâir-i Urban'a ve Ekrad'a Hasbe'l İktiza İksa Olunan Hilatlerin Bahası	
Şammar Aşâirinden Şeyhü'l Meşayih'i Bulunan Şeyh Ferhan'ın Musul'a Vurudunda Kendi ve Bazı Şammar Muteberanına İksa Olunan	
Mumaileyhe İksa Olunan Havrani	650
Kezalik Mumaileyhe İksa Olunan Lahor Şal	700
Mumaileyhe İta Olunan Seyf	750
Mumaileyhe İta Olunan Hayme	1.050
Toplam	3.150
Maiyetlerinde Bulunan Aşâir Meşayihlerine İksa Olunan Haleb Kutnisi Entari 9 x 75	675
Kezalik Bazı Şammar İhtiyarlarına Verilen Şam Kutnisi Entari 6 x 110	660
Kezalik Mumaileyhin Adamlarına Verilen Diyarbekir Kutnisi Entari 13 x 55	715
Kezalik Mumaileyhin Ademlerine Verilen Beyaz Entari 20x20	400
Toplam	2.450

Genel Toplam	5.600
---------------------	-------

Irak bölgesinde yer alan Sincar Yezidi aşiretlerden dolayı kontrolünün çevre bölgelere nispeten daha sınırlı olduğu bir sahaydı. 1830'larda Reşit ve Hafız Paşaların buraya düzenledikleri harekât ile Sincar'daki kontrolün artırılmasına yönelik olarak çaba gösterilmişti (Doğan, 2010: 117). 1853 yılı itibariyle bu durum Zibar Aşireti Ağası Nimet Ağa aracılığı ile hal edilmek istenmiş ve aşiret mensuplarına çeşitli hediyeler verilmiştir (BOA, C.ML. 718/29364, 1270/1853):

Sincar Nahiyesi'nin Islah-ı Hal-i Hazırası için Zibar Kazası Müdürü Nimet Ağa Marifetiyle Kaza-yı Mezbur'dan Celb Olunan 400 Neferatın Avdetlerinde Müdür Mumaileyh ile Bazı Aşiret Söz Anlarına İksa Olunan Muhteliat Bahası	
Nimet Ağa'ya İksa Olunan Lahor Şal	1.500
Aşiret-i Merkumenin Bazı İhtiyarlarına İksa Olunan Şam Kutnisi 8x110	880
Kezalik Aşiret-i Merkume Aksakallılarına Verilen Halep Kutnisi Entari 5x80	400
Kezalik Ağa-yı Mumaileyh Ademlerine Diyarbekir Kutnisi Entari 4x50	200
Ağay-ı Mumaileyh Akrabasından Reşi Ağa'ya Verilen Şal	150
Toplam	3.130

Hediye olarak konar-göçer aşiretlerin en çok ihtiyaç duyduğu hububatın da hediye olarak verildiği görülmektedir. Aşiretlerin isyan halinde oldukları zamanlarda aşiret mensuplarının çektikleri en büyük sıkıntı hububata erişimleri ile ilgili olarak yaşanmıştır. Bu yüzden hububat aşiretler açısından oldukça değerli bir meta olmuş ve Osmanlı valileri de gerektiği üzere aşiretlere hediye olarak hububat vermişlerdir. Bunun yanı sıra yukarıdaki ve aşağıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere Lahor Şal'ı en değerli kıyafetlerden biridir. Sırasıyla Şam, Halep ve Diyarbekir pamuğu pahalıdan ucuza değişen değerlere sahip malzemeler olarak dikilen entarilerin fiyatını belirlemiştir.

Şammar Şeyhi Ferhan'a Hasbe'l Lüzum Verilen Muhteliat ve Zehair Bahası	
Erz Baha Batman 40x6	240
Şeyh Mumaileyhe Gönderilen Kahve Baha Batman 5x55	275
Mumaileyhe İrsal Olunan Hınta Baha Kantar 4x36	144
Mumaileyhin Ademine Verilen Entari Şam Kutni	104
Toplam	763
Ebu Hamd Şeyhi Muhammed El-Akub ve Süleyman'a Verilen Şam Kutnisi Entari 2x 130	260
Merkumların Ademlerine Verilen Halep Kutnisi Entari 2x65	130
Merkumların Ademlerine Verilen Diyarbekir Kutnisi Entari 6x40	240

Şemdinanlı Şeyh Salih'e Verilen Biniş	220
Toplam	1.613
Bazı Ekrad Ağalarına Hasbe'l Maslaha İksa Olunan Muhteliat Bahası	
Merzi Ağası Ahmed El-Halid'e İksa Olunan Şam Kutnisi Entari	120
Hacan Kethüdası Bekir Ağa'ya İksa Olunan Haleb Kutnisi Entari	80
Şerefan Ağası Muhammed Ağa'ya Olunan Diyarbakir Kutnisi Entari	50
Şeyhan Beyi Mirende? Bey'e İksa Olunan (Ağabani:120- Şam Kutnisi entari: 140)	260
Doski Ağası Cihanbekir Ağa'ya İksa Olunan Entari	110
Toplam	620
Genel Toplam	10.963

Verilen hilat ve hediyeler Osmanlı Devleti'nin yalnızca Şam ve Irak bölgelerindeki aşiretlerine münhasır değildir. Trablusgarp vilayetindeki aşiret şeyhlerine de benzer gerekçelerle hilat ve benzeri kıyafetler verilmiştir (BOA, ŞD 2326/2, 1301/1883). Fizan ve Cebel Sancaklarında İzzet ve Nazif Paşa tarafından aşiret şeyhlerine verilen kıyafetler 26.000 kuruşu geçmiştir.

II. Mahmud'un öncülük ettiği kılık kıyafette yaşanan modernizasyonun bir uzantısı olarak devlet merkezinde hilat gibi geleneksel teşrifat usulünde değişikliğe gidildiği yukarıda vurgulanmıştır. İmparatorluk merkezine mesafeli bölgeler olan yukarıda zikredilen bölgelerde bu gelenek devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat madalya gibi daha modern simgelerin hilat giydirmeye geleneği ile birlikte uygulandığı da anlaşılmaktadır. Örneğin 93 Harbi'nin başladığı dönemlerde Suriye vilayetindeki aşiret reislerine verilmek üzere birçok madalya gönderilmiştir. Bir irade kaydına göre onu 4., diğer onunun ise 5. dereceden olmak toplam 20 adet Mecidi Nişanı isim yerleri açık olan beratları ile birlikte Suriye vilayetine gönderilmiştir (BOA, İ.DH. 752/61428, 1294/1877). Suriye valisi Ömer Paşa madalyalara ek olarak "âdat-i kadim" olan hilatin de lüzumu halinde verilebileceğini vurgulamaktadır. Bu bölgedeki aşiretler Osmanlı Devleti'nin savaş içerisinde olduğu zamanlarda yerleşik nüfustan kendileri için huve (kardeşlik vergisi)¹ adı altında vergi toplayıp çatışmaya neden olduklarından dolayı bölge valileri bu tür sadakat artırma yöntemlerine başvurmuşlardır. Dolayısı ile hilat ve hediye vermenin bir gerekçesi de Osmanlı Devleti'nin savaş zamanlarında olmasından kaynaklanmıştır.

Suriye ve Irak çölü içerisinde en güçlü aşiret Arap Aneze Aşireti'dir. Bu aşiret 19. yüzyılda ağırlıklı Fırat Nehri'nin batı yakası olmak üzere Bağdat ve güneyine kadar uzanan çöl bölgesine yayılmıştı. Öyle ki bu aşiretin gücünü kırmak için aşiret şeyhlerine bazı resmi görevler verilerek sadakatlerinin teminine çalışılmıştır (Çiçek, 2021). Bazı zamanlarda ise bu aşireti bastırabilmek için

¹ Aneze ve Şammar başta olmak üzere çöl aşiretleri kardeşlik adını verdikleri huve isimli bir vergi toplamaktaydılar. Aneze ve Şammar reisleri bu bedeli vermeyip "kardeşliği" bozan yerleşik nüfus veya diğer zayıf aşiretlere saldırmakta ve mallarını yağmalamaktaydılar.

bölgedeki diğer aşiret şeyhleri teşvik edilmiş ve aşiret reislerine hilat ve hediyeler verilmiştir. 1861 yılında Aneze'nin Musul eyaletine yaptığı saldırıları engellemek adına sevk edilen vilayet askerine eyaletteki aşiret şeyh ve ağaları da destek vermiş ve bu sebeple kendilerine çeşitli hilatlar verilmiştir (BOA, MVL 758/10,1277/1861). Hilat takdimi yalnızca aşiretler arası mücadeleler ile değil aşiret içi ayrışmalardan da kaynaklanmıştır. Nitekim Aneze'nin bir kolu olan Fedan Aşireti'nin ikiye ayrılması için Duham şeyhi ödüllendirilmiş ve hilat giydirilerek Osmanlı yönetimine sadakatının sağlanmasına çalışılmıştır (Özoyumlu, 2018:18). Bu yöntem ile Aneze aşiretinin gücü de bir nebze olsun kırılmıştır.

Aşiret yöneticilerine hilat ve hediye vermenin yukarıdaki zikredilen sebeplerinin yanı sıra ön plana çıkan diğer önemli sebeplerden bazıları vergi ve asker tedarikinin yanı sıra iskân etme amaçları ile ilintilidir. 1853 yılı baharında Sason, Hoyt ve Mutki kazalarında bazı Tanzimat uygulamaları öncesinde aşiret reislerinin "temini" yani sadakati için hilatlar verilmişti (BOA, C.DH. 232/11566,1269/1853). Yine Kırım Savaşı yıllarında Hakkâri kazasından iane akçesinin toplanmasındaki aracı rolleri için aşiret reislerine 8 kese miktarı masrafı olan hilatlar dağıtılmış, bu şekilde 1853 yılında 700 kese, 1854 yılında ise 496 kese İane-i Umumiye vergisi toplanmıştı (BOA, A.MKT. MHM. 53/90,1269/1853; BOA, İ.MVL. 305/12580, 1270/1854). 1895 yılında ise Herki ve Gerdi reislerinin katkıları ile Şemdinan kazasının nüfusu sayılmış ve kendilerine 2.000 kuruşluk hilat hediye edilmişti (BOA, ŞD 1882/10, 1312/1895; BOA, DH.MKT. 362/32, 1311/1895). Benzer şekilde Bağdat yöresindeki Divaniye kazasında da aşiret reislerinin aracılığı ile bölgeden vergi toplanmış ve bu kişiler hediye ile ödüllendirilmişlerdi (BOA, ŞD 2157/25, 1301/1885). Kalabalık Aneze aşiretinden deve vergisi toplanması için de 6.000 kuruşluk hilat masrafı yapılmış, karşılığında 3.000 liralık deve vergisi (Vedi) toplanmıştı (BOA, DH.MKT. 1885/100, 1307/1891).

Hilat ve hediye takdimi aşiretlerin iskânı için de araçsallaştırılmıştır. 1864 yılında Nusaybin'in güneyinde yaşayan Tayy aşireti şeyhi Süleyman 50 kadar köyün imarını ve konargöçer aşiret mensuplarının buralarda iskânını sağlamasından dolayı kendisine Diyarbakir vilayet merkezinde hilat giydirilmişti (BOA, MVL 682/37, 1281/1864). Yine 1901 yılında Bağdat yöresindeki Beni Lam gibi birkaç aşiretin iskân edilmelerinde aşiret reislerinin itaat ve sadakatleri karşılığında kendilerine hilat giydirilmiştir (BOA, BEO 1621/121504, 1318/1901; BOA, BEO 3776/283154, 1328/1910).

Aşiret reislerine hilat verme gerekçelerinden bir diğeri bazı memuriyetlerden veya gerçekleştirilen eylemlerin karşılığı olarak icra edilmiştir. 1876 yılında Yemen'deki karışıklıkları bastıran askerlere destek sunan aşiret reislerine ödül olarak 100.000 kuruş değerinde hilat, hediye ve yiyecek yardımı yapılmıştır (BOA, ŞD 2253/1, 1295/1878). 1895 yılında Van'da 14 kişilik Ermeni çetesini tutuklayarak hükûmete teslim eden Yezidi Karasu aşireti reisi Hatip Ağa ve maiyetindeki kişilere 2.400 kuruş değerinde hilat masrafı yapılmıştır (BOA, DH.MKT. 428/39, 1311/1895; BOA, DH.MKT. 2229/70, 1315/1899). Benzer şekilde Bağdat merkezi ile Semave arasındaki yol güvenliğini sağlama ve aşiretler arası çatışmalara engel olmasından dolayı Beni Lam aşireti şeyhlerine ve bazı aşiret reislerine hilat ve para verilmiştir (BOA, BEO 3887/291471, 1319/1901; BOA, ML.EEM. 594/87, 1324/1906).

Görüldüğü üzere birçok sebepten ötürü aşiret reisleri hilat başta olmak üzere birçok hediye ile yerel Osmanlı hükûmeti temsilcileri tarafından ödüllendirilmişlerdir. Her ne kadar bu sebepler çok çeşitli olsa da bu sebeplerin aslı gayesinde aşiret reisleri aracılığı ile aşiretin sadakatini artırma amacı yatmaktadır. Bu faydacı ve pratik yöntem ile yerel Osmanlı mülkî idarecileri daha masraflı bir zor kullanımının da önüne geçmiş olmaktadır. Bu çerçevede Dersim valisinin 1887 yılında

yazıya geçirdiği cümleleri bu durumu destekler niteliktedir. Ona göre tam olarak itaat altına alınmamış ve iskân edilmemiş aşiretlerin olduğu bu bölgede şartların uygunsuzluğundan ötürü askerî bir harekât yerine aşiret reislerinin ödüllendirilmeleri ve mükâfatlandırılmaları oldukça önemli ve etkili bir yöntemdir (BOA, ŞD. 1876/38, 1304/1887):

Mesela bir aşiret reisi veyahut bir kabile şeyhi arkasına iksa edilen bir abanın anlarca nazar-ı riya olan ziynet-i simi hükûmetce mültezim olan bir emr-i mühimmin bi's-suhule icra ve infazı için istimal olunacak bir müfreze-i askeriye'nin şaşaa-i seyf ve destanından daha ziyade müesser olduğu mücerreb ve müsellemdir. Bazı rüesaya hilatler iksa ve bazılarında da amid-i mükâfat itasıyla birer birer hükûmete celb edilmiş ve o hal ile nice zamandan beri merkez-i vilayete ayak basmayan ve nice tekellüfat ile celb ve cemleri mümkün olamayan rüesanın kaffesi kendi başlarına gelüb gitmekte ve yekdiğerine musabaka edercesine ifâ-yı hizmet etmeye başlamışlardır... sükut ve asayiş berdevam olarak küçük bir vaka bile zuhur etmemekte(dir)... böyle iksa-yı hilat ehemmiyet ve hasenatı derkar (dır)...

Yukarıdaki gerekçelerle giydirilen hilatlerin bazen idarecilerce suistimal edilebildiğine dair veriler de Osmanlı arşiv kayıtlarına yansımıştır. Bazı valiler aşiretler ile aralarında inşa ettikleri kişisel ilişkileri çerçevesinde bir sahabet/patronaj ilişkisi kurmuşlardır (Çiçek, 2021: 187-192). 1823 yılında Behram Paşa ile ilgili yapılan şikayette kendisinin Rakka ve Halep bölgesindeki bazı aşiretleri kontrolüne almış gibi göstererek isyan halindeki bazı aşiret reislerine hilat giydirdiği belirtilmektedir (BOA, HAT 514/25138, 1238/1823;BOA,HAT 514/25138, 1238/1823):

Zir-i itaate idhal etmiş gibi uslub-ı hakimane ile ahaliye mümaşat ve aşâire hilatler ilbas ve hususan ol havalinin sergerde-i fesadı olan iskan ağası Eyüp Ağa'nın müretteb olduğu fesadından dahi içmaz ile hilatini irsal

Daha sonraki bazı kayıtlarda isyan ettiği vurgulanan Milli reisi Eyüb'ün Bağdat valisi Davut Paşa'ya iltica ettiği ve kendisine orada da kılıç ve hilat verildiğinden de şikâyet edilmiştir (BOA, HAT 703/33798,1239/1823). Bu durum bazen yerel mülkî idareciler arasında aşiret reisleri üzerinden bir ayrışma olduğunu göstermekle birlikte verilen hediyelerin idarecilerin kendi bireysel planlarının bir parçası olarak da kullanılabilmesine işaret etmektedir.

2.Tanzimat Döneminde “Âdet-i Kadime”nin Kaldırılmasına Yönelik Çabalar

Tanzimat döneminde aşiret reislerine verilen hilatlerin yüksek derecede masrafa neden olduklarından dolayı Dersaadet bu geleneğin kaldırılması gerektiğini ve izin alınmadan vilayet bütçesinden masraf yapılmamasını birçok defa belirtmiştir. 1850'li yıllara ait birçok kayıta bu durum tekraren belirtilmiştir. Fakat bu uygulama ortadan kaldırılamamıştır. Bu geleneğin kaldırılmamasında yatan en önemli sebep aşiret reislerinin hilat giydirilme beklentilerinden kaynaklanmıştır. Görevlerini ifa etmenin karşılığında aşiret reisleri Osmanlı valileri tarafından hilat giydirilmeyi gelenek olduğu üzere beklemişlerdir. Bunun yanı sıra Osmanlı valileri ile iletişim ve koordinasyon halinde olan yani sadakatini sunmuş olan aşiret reislerinin ziyaretleri esnasında at hediye etmeleri ve karşılığında da hilat giydirilmeleri şeklinde yerel bir âdetin olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. At hediye eden aşiret reisinin hediyesini kabul etmemek veya karşılığında hilat veya hediye vermemek Osmanlı valilerinin vurguladıkları üzere aşiret reislerini kuşkulandıracak bir harekettir. Sadakatinde değişkenliklerin en fazla yaşandığı aşiret reislerinin bu sebeple yerel Osmanlı hükûmeti yetkililerinden uzaklaşmaları da istenmediğinden bu gelenek sonlandırılmamıştır. Hediye edilen atın rüşvet olarak değerlendirilme ihtimali Osmanlı

valilerinin endişelerini ve kaldıkları ikilemi bir kat daha artıran sebeplerden biri olmuştur. Bu endişe ve ikilem Osmanlı arşivi vesikalarında kendini hissettirmektedir.

Özbek'in (2003: 204) de aktardığı üzere hediye vermek hediye alma beklentisiyle gerçekleşen bir eylemdir ve karşılıklılık içeren bir ilişki ve iletişim şeklidir. Cezayir'i inceleyen Filali de (1999: 208-209, 406) bölgedeki aşiretlerin Cezayir dayısına sadakatlerini göstermek için her iki senede bir armağan gönderdiğini belirtmektedir. Sahara'daki daha bağımsız hareket eden aşiretler armağan vermediklerinden armağan veren aşiretin hediyesinin kabul edilmemesi bir uyarı veya hoşnutsuzluğun dolaylı bir ifadesi olarak görülmüştür. Bu durumu destekleyen birçok Osmanlı arşivi vesikası ile karşılaşılmaktadır.

1854 yılında Şehrizar vilayetinde aşiret muhtar ve ihtiyarlarına "icab ettiği için" verilen hilatlar "âdet-i kadime" olmasından kaynaklanmış ve Dersaadet bu seferlik masrafın mal sandığından karşılanabileceğini fakat sonraki zamanlarda bu durumun uygulanmamasını belirtmiştir (BOA,İ.MVL.315/13220,1270/1854). Fakat aynı sancakta 1856 yılında Bilbas ve Vizeli reislerine verilen hilatlerden dolayı bu uyarı tekrarlanmış ve herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir (BOA, MVL 350/57, 1272/1856; BOA, İ.MVL. 356/15552, 1272/1856). Kaldırılması veya azaltılması istenen yalnızca hilat giydirme geleneği değil verilen hububat için de geçerliydi (BOA, İ.DH. 359/23701, 1273/1856). Zira buradaki esas olan sorun verilen hilat ve hububat değil vilayet bütçesinde yaşanan ekonomik kısıtlılıkla ilgiliydi.

Verilen hediyelerin masrafları vilayet bütçesini sınırlayan bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. 1856 yılında Şehrizar'da verilen hilatların yıllık masrafı 30.000 kuruşa yaklaşmıştı (BOA,A.MKT.MVL. 85/95, 1273/1856). 1858 yılında Halep vilayetindeki aşiret reislerine verilen hilatlar 15.000 kuruş, 1859 yılında Musul vilayetindeki masraf ise 28.000 kuruşu geçmişti (BOA, A.MKT.MVL 99/42, 1274/1858; BOA, A.MKT. MVL. 112/66, 1276/1859). 1861 yılında sadece Aneze aşiretini engellemeleri için farklı aşiret reislerine verilen hilat masrafı 15.000 kuruş tutmuştu (BOA, MVL 758/10, 1277/1861). Bu masraflar Maliye Nezareti ve Sultan'ın onayından geçerek vilayet mal sandığından karşılanmaktaydı. Fakat bu ek masraflar için alternatif gelirlere de ihtiyaç duyulmaktaydı.

Hilat ve hediyeler için yapılacak masraf giderlerini karşılaması amacıyla Osmanlı yerel mülki idarecileri aşiret reislerince kendilerine getirilen kısrakları satarak daha yüksek olan giderleri karşılamaya çalışmışlardır. 1856 yılında Şehrizar mutasarrıfı 30.000'e yaklaşan hilat masrafını karşılamak üzere kendisine getirilen beş kısrak satarak 5.000 kuruşa yakın bir miktar elde etmişti (BOA, A.MKT.MVL. 85/95, 1273/1856). 1859 yılında Musul valiliğinde benzer şekilde hediye getirilen at ve kısrakların satılarak hilat masrafının karşılanmasına çalışılmıştı (BOA, A.MKT.MVL. 112/66, 1276/1859). Kısrakın değeri hilat karşısında daha düşük olduğundan masraflar yeterince karşılanamamıştır. Bu tür giderler olağan vilayet bütçesinin dışında kalan ek giderler olduğundan olağan dışı gelirler de bu masraflara harcanmıştır. Mesela 1858 yılında "eşkiya" dan ele geçirilen silahlar satılarak gelirleri hilat masrafı için kullanılmıştır (BOA, İ.MVL. 394/17174, 1274/1858). Yine 1858 yılında Halep vilayetinde benzer şekilde el konulan bazı deve, koyun ve hayvanların satılması ile elde edilen 12.000 küsurluk miktar hilat masrafında kullanılmıştır (BOA, A.MKT.MVL 99/42, 1274/1858).

Vilayet bütçesi için önemli bir sorun olmasına rağmen mülkî idareciler bu geleneğin kaldırılmayacağını belirtmiş fakat zamanla azaltılmasına gayret edilebileceğini vurgulamışlardır. Şehrizar mutasarrıfına gönderilen bir kayıt bu durumu ayrıntılı olarak belirtmektedir (BOA, A.MKT.MVL. 85/95, 1273/1856):

Bu makule aşair ve kabail bey ve ağalarına tebdil-i memuriyet vukuunda esb ve kısrak misillü hediye vermeleri ve memurin taraflarından dahi hilat ve şal itasıyla mukabele olunması oralarca âdet-i kadime ve cariyesinden olmasıyla bunların tevehhüşünü mucib olmamak üzere tarafeynden teatti olunacak hedayanın kabulüyle alınacak esb ve kısrak fūrûht olunarak esmanı mukabilinde verilecek hilat ve şal bahalarına mahsub olunması dahi mukaddemce usul ittihaz kılınmış(tır).

19. yüzyılda Osmanlı taşrasındaki teşrifat geleneğinin bir parçası olan at alıp hilat verme geleneği o yüzden kaldırılamamış ve zamanla azaltılmasına gayret edilmiştir (BOA, A.MKT. MVL 88/37, 1273/1857). Bu istek farklı tarihlerde Mardin, Van ve Hakkâri gibi sancaklara da iletilmiştir (BOA, İ.MVL. 557/24996, 1283/1866; BOA, MVL 717/92, 1282/1866; BOA, ŞD 1874/31, 1297/1881). Hatta 1863 yılında Anadolu müşiri Dersim sancağında aşiret reislerinin sadakatlerini sağlamak üzere “mevki ve maslahattan bulunduğu”ndan tam tersine hilat verilmesinin teşvik edilmesini istemiştir (BOA, MVL 410/85, 1279/1863). Bu yüzden bu uygulama yüzyılın sonunda dahi devam etmiş ve kaldırılmamıştır. 1881 yılında Hakkâri sancağı mutasarrıfı Tosun Paşa Jirigi, Gevdan, Şeydan ve Nasturi aşiretleri önde gelenlerine 4.000 kuruşluk şal, saat, hilat, çuha gibi hediyeler vermiştir (BOA, ŞD 1874/31, 1297/1881).

Benzer şekilde 1900 yılında Basra vilayetine gönderilen bir kayıta Bağdad ve Zor civarındaki aşiret reislerine verilen görevlerin ifa edilmesi için karşılıklı hediyeleşmenin gerçekleşmesine izin istenmiştir (BOA, DH.MKT. 2371/47, 1318/1900). Buradaki hediyeleşmeden kasıt yukarıda zikredildiği üzere aşiretten at hediye alınıp karşılığında hilat giydirilmesidir. 1904 yılında Dersaadet’ten Musul vilayetine yazılan kayıta ise aşiret reislerine verilecek şal ve hilat masraflarının aşiretlerden hediye olarak alınacak olan kısrak ve atın satılması ile karşılanabileceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT. 807/11, 1321/1904).

Son olarak bu pratiğin yerel Osmanlı mülkî idarecilerini zorda bırakan bir diğer yönüne değinmek gerekmektedir. Hediye edilen at ve kısrakın rüşvet olarak değerlendirilebilme ihtimali idarecilerin en fazla çekindikleri konuların başında gelmektedir. 1840 tarihli ceza kanunnamesi ve sonrasında yapılan birçok düzenleme memurların rüşvet niteliğindeki hediye almasını yasaklamaktadır. Neticede bu suçlama ile bir idareci görevinden alınabilir hatta kendisine kürek cezası dahi verilebilirdi (Çelik, 2006: 50). Bu yüzden vali ve mutasarrıflar aşiret reisleri tarafından kendilerine verilen atlarla ilgili yapılması gerekenleri Dersaadet’e ileterek adım atmışlardır.

Aşiret reislerinin hilat giydirilme beklentileri veya güvenliklerini sağlama alma gibi niyetlerle idarecilere takdim ettikleri atlar rüşvet olarak nitelendirilmemesine gayret edilmiştir (BOA, A.MKT. UM. 567/42, 1278/1862). Buradaki sorun memurlarca yasak olan hediye kabulünün yerelde bir gelenek olarak icra ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bulunan çözüm ise hediye kabul edilerek kayıt altına alınması ve satılarak gelirin hükümetçe kullanılmasıdır. 1844 yılında Sivas’taki Milli aşiretinden hediye gelen 17.500 kuruş ve birkaç at kayıt altına alınmış ve bu bedel mal sandığına aktarılmıştı (BOA, C.DH. 14/654, 1260/1844). 1850 yılında Bağdat valisi Aneze, Şammar ve Müntefik reislerinin her gelişlerinden hediye olarak getirdikleri atları reddedemediğinden ve bedelsiz olarak alınması da yasak olduğundan hediyelerin satılarak vilayet bütçesine eklendiği belirtilmektedir (BOA, MVL 236/67, 1267/1850). 1894 yılında Şammar reisinin hediye getirdiği iki kısraktan biri “haysiyetine dokunacağından” reddedilemeyip kabul edilerek Hâra-yı Hümayun’a gönderilmiştir (BOA, BEO 359/26904, 1311/1894). Yine bir diğer Şammar reisi Carullah Bey’in 1897 yılında vilayet merkezine getirdiği kısrak süvari taburunda kullanılmak

üzere nizamiye kumandanlığına teslim edilerek kabul edilebilmişti (BOA, DH.MKT. 2552/1, 1313/1897).

Yerel idarecilerin bu durumu suistimal etmediğini iddia etmek oldukça abartılı bir yaklaşımdır. Nitekim 1848 yılında kura usulündeki suistimallerden dolayı Haremeyn aşiretlerinden hediye alanlara soruşturma açılmıştır (BOA, A.MKT.107/35, 1264/1848). 1849 yılında Rışvan aşireti mensuplarının iskânları sırasında aşiretlerden usulsüzce alınan eşyalar için Vecihi Paşa ile birlikte bazı memurlar cezalandırılmıştır (BOA, A.MKT. 232/23,1265/1849). “Kanun-ı Cedid” olarak nitelendirilen 1855 yılı tarihli Men’-i İrtikab Nizamnamesine atıfla bazı kayıtlarda Osmanlı memurlarının aşiret beylerinden “hediye olarak takdim olunan esb gibi şeyleri kabul” etmemeleri ve kanuna muhalefette bulunmamaları vurgulanmıştır (BOA, A.MKT. MVL. 77/4, 1272/1855). Bir diğer örnekte de 1859 yılında Milli aşireti reisi Halil Bey Ankara vilayetindeki bazı idarecilere atlar hediye ederek halka baskı yaptığının haber alınması üzere konu hakkında tahkikat yapılmıştır (BOA, A.MKT. UM. 350/9, 1275/1859). Dolayısı ile bu durumun önüne tam olarak geçilememiş, bazı idareciler gelenek olduğu üzere bu hediyeleri usulünce kabul ederken, bazıları ise rüşvete tevessül etmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde hilat ve hediyeleşme yalnızca Dersaadet’te icra edilen bir uygulama değildir. Başta sınır ve çöl bölgeleri olmak üzere 19. yüzyılda yerel Osmanlı mülkî idarecileri ve aşiret reisleri arasında “âdet-i kadime” olarak nitelendirilen at alma ve karşılığında hilat hediye etme geleneği ortaya çıkmış ve bu gelenek devletin sonuna değin devamlılık arz etmiştir. Hilat, şal, hububat, kılıç gibi hediyelerin yerel idarede aşiretler üzerinden bir sadakat inşa etme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu araçsallaştırılmış hediyeleşme geleneği Osmanlı taşra sistematiğinde vazgeçilmesi güç bir politik malzeme olarak belirlemiştir. Bu gelenek vilayet veya mutasarrıflık ölçekli bir teşrifat geleneğinin parçası olmuştur. Bu malzemenin yüksek meblağlar içermesinden dolayı sınırlandırılması istenmişse de bir gelenek ve sadakat sağlama yöntemi olmasından dolayı kaldırılmamıştır. Yerel politik düzlemin bir uzantısı olan aşiretler ve reisleri de bu geleneğin sürdürülmesinden faydalanmıştır. Yönetim merkezlerine yaptıkları ziyaretlerde idarecilere at hediye eden aşiret reisleri aslında kendi prestij, güç veya güvenliklerini simgeler üzerinden inşa etmişlerdir. Hediyelerinin kabulü ve iyi ilişkilerin temsili olarak giydirilen hilat ve alınan hediyeler de iyi ilişkilerin sembolü olarak bir onay ve meşruiyet anlamı taşımıştır.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA):

A.MKT. 232/23; 107/35.

A.MKT. MHM. 53/90.

A.MKT. MVL 88/37; 112/66; 77/4; 99/42; 112/66; 85/95.

A.MKT. UM. 350/9; 44/56; 567/42; 59/44.

BEO 1621/121504;2206/165424; 359/26904; 3776/283154; 3887/291471.

C.AS. 772/32679.

C.DH. 14/654; 232/11566.

C.ML. 579/23793; 718/29364.

DH.MKT. 1885/100; 2229/70; 2371/47; 2552/1; 362/32; 428/39; 807/11.

DH.ŞFR. 315/123; 354/108; 366/29.

DH.TMIK.M. 206/67.

FTG.f. 1134; 407.

HAT 360/20060; 514/25138; 703/33798; 85/3474; 92/3781.

BOA, HH.İ. 89/36.

BOA, HR.MKT. 37/28.

İ.DH. 359/23701; 752/61428.

İ.MVL. 305/12580; 356/15552; 394/17174;557/24996, 1283/1866; 315/13220.

ML.EEM. 594/87.

MV. 83/46.

MVL 236/67; 241/4; 350/57; 410/85; 682/37; 717/92; 758/10.

ŞD 1874/31; 1882/10; 2157/25; 2253/1; 2326/2; 1876/38.

İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid fotoğraf arşivi:

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90953---0002.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90953---0002.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90953---0012.jpg>

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90953---0018.jpg>

Açıkgöz, F.Ü. (2012). XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Aydın, S. (2020). Aşiret. *Antropoloji Sözlüğü*. Işık Yayınları. 110-115

Çelik, Y.(2006). Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (15), 25-64.

Çiçek, M.T. (2021). *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840-1914*. Cambridge University Press.

Çiftçi, E. (2022). The Karapapaks and their Shifting Loyalties on the Imperial Borderlands during the Nineteenth Century. *Middle Eastern Studies*. (<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00263206.2022.2146096>)

Doğan, C. (2010). Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869). Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Dündar, F. (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet: Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*. İletişim Yayınları.

- Ekinci, M.R. (2017). Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.- XIX. YY. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Filali, K. (1999). Osmanlı Cezayiri'nde Devlet Otoritesinin Güçlendirilmesinde Bağış ve Armağan, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, (1), 401-410.
- Güner, S. (2015). Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfî (Ekim-Aralık 1803). *Gazi Akademik Bakış*, 9-(17), 41-69.
- Karaca, F. (1998). Osmanlılar'da Hil'at. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (18), 25-27.
- Keleş, E. (2005). Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 259-28.
- Khoury, P.S ve Kostiner, J. (1990). *Tribes and State Formation in the Middle East*. University of California Press.
- Kumbar, T. (2016). Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kurtaran, U. ve Karaca, Z. (2020). XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya İlişkilerinde Diplomatik Temasın Görünen Yüzü: Hediyeleşme. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6, 1187-1218.
- Mahir, B.(1999). Türk Minyatürlerinde Hil'at Merasimleri. *Belleten*, 63 (238), 745-754.
- Meyer, J.H. (2007). In Migration, Return, and the Politics of Citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860-1914, *International Journal of Middle East Studies*, 39-(1), 15-32.
- Özaba, F. (2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 1, 197-215.
- Özbek, N. (2003). Imperial Gifts and Sultanic Legitimation during the Late Ottoman Empire, 1876-1909. *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, ed. Michael Bonner vd., SUNY Press, 203-220.
- Özoylumlu, M.Y. (2018). 1908-1918 Yılları Arası Osmanlı Devleti Arap İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pala, A. (2021). Bir Osmanlı Saray Düğününe Türkistan ve İran'dan Gönderilen Hediyeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 21-(2), 291-310.
- Tapper, R. (1997). *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*, Cambridge University Press.
- Toprak, S.V. (2013). Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret ve Lideri Rişvanzâde Seyyid Abdurrahman Paşa. *Tarih Dergisi*, 1-(58), 65-85.
- Uluerler, S. (2015). Osmanlı-İran Sınır Tespiti ve Güvenliği Açısından Bazı Aşiretlerin Çıkardığı Sorunlar (1850-1854). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25-(2), 249-268.

Ekler

Resim 1.Hilat Giydirilen Aşiret Reisleri

Kaynak: BOA, FTG.f. 1134

Resim 2.Hilat Giydirilen Aşiret Reisleri

BOA, FTG.f. 407.

Resim 3. Şammar Şeyhi Mecul Bey'in hediye ettiği bir at

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid fotoğraf arşivi
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0002.jpg>

Resim 4. Zebid Aşireti Şeyhi Reşid Bey'in hediye ettiği bir at

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid fotoğraf arşivi

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0012.jpg>

Resim 5. Rabia Aşireti Reisi Habib ez-Zeyf'in hediye ettiği bir at

Kaynak: İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid fotoğraf arşivi

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0018.jpg>